

Makaleler

Articles

SAFEVİLERİN EHL-İ SÜNNET KARŞITI POLİTİKALARI

Halil İbrahim BULUT*

Öz

Safeviler, başlangıçta Sünnî bir tarikat iken zamanla Şiileşmiş ve dönemin siyasi çalkantılarından da faydalanarak devletleşme sürecini gerçekleştirmiştir. Bir tarikat yapılanması olarak yola çıkan Safeviler, zamanla şeyhlikten şahlığa geçebilmeyi başarmışlardır. Kurucu şahsiyetleri ve dayandıkları halk kesimi itibarıyla Türkmen olmaları Osmanlı-Safevî ilişkileri açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Hoca Ali'den itibaren hızla Şiileşen Erdebil Tekkesi, Şah İsmail'in önderliğinde Safevî Devletini kurmuş, sonra da hâkim olduğu bölgelerde Şiiliğin yaygınlaşmasını hedeflemiş ve bunun için ciddi gayretler göstermiştir. Safevîlerin Şiileşme ve Şiileştirme faaliyetleri sadece sahip oldukları İran coğrafyasıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda Anadolu'da da etkili olmuştur. Nitekim 1500'lü yıllara kadar Sünnî bir coğrafya olan İran'da Safevîlerin şiddet, baskı ve yıldırma politikalarının neticesinde Şiilik hâkim mezhep olmuştur. Öte yandan Safeviler, Anadolu'yu ele geçirmek için de Şiilik propagandalarına ağırlık vermişler; Şahkulu ve Nur Ali Halife gibi isyan hareketlerinden ayrı olarak, dini, ekonomik, sosyal ve kültürel sahalarda pek çok faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Aşağıda öncelikle konuya giriş mahiyetinde olmak üzere Safevî tarikatının kuruluşu ve gelişimi, Şah İsmail'in iktidara yükselişi ve Safevî-Osmanlı ilişkileri kısaca ele alınacak, bilahare Safevîlerin Şiiliği yayma girişimleri sırasında Sünnîleri zorlama, inşadü'l-menakıb, Şii ezanı, sebbü's-sahabe vb. uygulamaları hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Safeviler, Şii politikalar, Ehl-i Sünnet, Osmanlı-Safevî ilişkileri, Şah İsmail

ANTI-AHL AL-SUNNAH POLICIES OF SAFEVIDS

Abstract

While Safavids are originally a Sunni sufi order, it has become Shiite over time and realized the process of becoming a state by taking advantage of the political turmoil in its period. Safavids, initially being a sufi-order, has gradually transformed from sheikhdom to Shahsystem. In terms of Ottoman-Safavid relations, it has a particular importance that its founding members and community were from Turkmen tribes. Beginning from Khoja Ali, Ardabilodge (Erdebil Tekkesi), which became rapidly Shi'ite, established Safavid State under the leadership of Shah Ismail and aimed to govern regions under own control by propagating Shi'a thought. These activities were not only in the Iranian region which was under Safavids'control, but also they became effective in Anatolia, where they aimed to rule over. Thus, becoming effective of Shi'ism by compelling and forced practices, it has become the dominant sect with the center of Tabriz in the Iranian region, where until 1500s the dominant sect

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim dalı, İstanbul/Türkiye, hibulut@gmail.com

DOI: 10.12973/hbvd.76.171

was Sunnism. On the other hand, Safavids focused on Shi'a propaganda to rule over Anatolia. In this context, they performed many activities in religious, economic, social and cultural fields to spread Shi'ism, apart from Safevid-supported rebellions, such as Şahkulu and Nur Ali Halife. This article begins giving a brief account on the establishment of Safavid State and its development, the process how Shah Ismail came to power, and the relations with the Ottoman State. Then, it deals with the practices that Safavids applied during the spread of Shi'ism, such as compelling Sunnis to do some practices, inşadü'l-menakib, Shii adhan (callforprayer), sebü's-sahabe.

Keywords: The Safavids, Shi'ite propaganda, Ahl al-Sunnah, Ottoman-Safavid relations, Shah Ismail

SAFEVİLERİN EHL-İ SÜNNET KARŞITI POLİTİKALARI

1. Giriş

Safeviler, başlangıçta Sünnî bir tarikat iken zamanla Şiileşmiş ve dönemin siyasi çalkantılarından da faydalanarak devletleşme sürecini gerçekleştirmiş bir tarikat yapılanmasıdır. Kurucu şahsiyetleri ve dayandıkları halk kesimi itibarıyla Türkmen olmaları Osmanlı-Safevî ilişkileri açısından ehemmiyet taşımaktadır. Safeviler, Tebriz merkezli büyük bir devlet olduktan sonra Anadolu'nun hâkimiyetini ele geçirmek için buralarda mezhebî propagandalar yaparak Şiiliğin hâkim olduğu bir düzen kurmayı hedeflemişlerdi. Bu çerçevede onlar, büyük ekseriyeti Sünnî olan İran coğrafyasını Şiileştirmek ve Anadolu'ya hâkim olabilmek için başta siyasi olmak üzere dini, ekonomik, sosyal ve kültürel sahalarda pek çok faaliyet gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlılar, Safevilerin Anadolu'da yürüttüğü Şiilik propagandasını devletin birliğini parçalayacak bir tehdit olarak algılamış ve sorunu daha ziyade siyasi olarak değerlendirmiştir. Nitekim Sultan Selim, taht çekişmelerini çözüme bağladıktan sonra Safevî tehlikesini bertaraf etmek ve Şii yayılcılığını önlemek için İran üzerine sefer düzenlemiş ve Çaldıran zaferi (1514) ile Safevilere büyük bir darbe indirmiştir. Dahası Osmanlı devleti Şii yayılcılığa karşı sadece askeri tedbirlerle yetinmemiş, başta dinî olmak üzere sosyo-kültürel ve ekonomik tedbirler de almıştır. Bu çerçevede Osmanlı yönetimi, Anadolu halkını bilinçlendirmek ve Sünnî inancını desteklemek için hem halk hem de devlet nezdinde saygınlığı olan âlimlerden istifade etmiştir.

Safeviler Anadolu hâkimiyetini ele geçirebilme adına Şiilik propagandası yapmıştır. Bu çerçevede halk arasında yaygın olan Ehl-i Beyt sevgisini istismar ederek taraftar toplamaya çalışan Şii dâiler, bir kısım Türkmen kabilelerinin İran'a göç etmelerini sağladılar, kısa zamanda Anadolu'daki dirliği ve birliği bozdular ve büyük bir kaosun meydana çıkmasına sebebiyet verdiler. Ayrıca Anadolu'da dini ve siyasi içerikli isyanlar tertip ettiler ve Osmanlı yönetimini çok zor durumda bıraktılar. Asıl hedefleri Anadolu'yu ele geçirmek olmakla birlikte bu gayelerine ulaşabilmek

için dini inançları istismar etmekten kaçınmadılar. Bundan dolayı Safevîlerin Anadolu'daki tahribatları büyük olmuştur. Aşağıda Safevîlerin siyasi hedeflerine ulaşabilme adına Osmanlılara karşı yürüttüğü dini, siyasi, kültürel ve sosyal mücadelelerine yer verilecek, ayrıca Şiîliğin yaygınlaştırılması ve de Sünnîliğin yok edilmesi için uyguladıkları faaliyetler hakkında bilgi verilecektir. Ancak meselenin daha iyi anlaşılabilmesi açısından Erdebil Tekkesi ve Safevî Devletinin kuruluşuna kısaca değinmek faydalı olacaktır.

2. Erdebil Tekkesi ve Safevî Devletinin Kuruluşu

Safevîler, İran'da başlangıçta bir tarikat temsilcisi iken sonradan güçlü bir siyasi birlik kurmuş bir hanedandır. Bu hanedan adını, Safeviyye tarikatı reisi Şeyh Safiyuddin'den almıştır (Öngören, 2008: 460-462). Aslında Sünnî olan bu zat yaşadığı İlhanlılar devrinde tarikat merkezi olan Erdebil'de büyük bir şöhret elde etmiş, zamanla pek çok taraftar toplamıştır (Kutlu ve Parlak, 2008: 20). Tarikatın şöhreti zamanla Erdebil'in sınırlarını aşmış, Irak, Suriye, Anadolu ve İran'ın büyük bir bölümüne yayılmış ve buralardan gelen ziyaretçilerin uğrak yeri olmuştur. Tarikatın bu denli yaygınlık kazanmasında ilk şeyhlerinin Sünnî birer sûfi olmalarının etkisi büyüktür. Nitekim Şeyh Safiyuddin ve oğlu Sadreddin dönemlerinde Sünnî anlayışı temsil eden Erdebil tekkesi, zamanın Osmanlı sultanlarından da ilgi görmüş ve maddi destek almıştır. Her yıl *çerağ akçesi* adı altında gönderilen hediyeler ve maddi destek, tarikatın siyasi faaliyetlere başladığı zamana kadar devam etmiştir.

Hoca Ali zamanında (1392-1429) Safevî tarikatında Şiî temayüller belirlemeye başlamıştır. Şeyh Cüneyd (1447-1460) zamanında ise tarikat tamamen siyasi gayeler taşıyan bir sürece girmiştir. Şiîliği tamamen benimseyen bu şeyh, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve İran'ın diğer bölgelerine bizzat gitmek ya da müritlerini göndermek suretiyle kuvvetli bir davet faaliyetine girişmiş ve yer yer isyanlar çıkarmıştır. Siyasi hedefini gerçekleştirmek için Gürcü ve Çerkezler üzerine seferler düzenlemiş, neticede Şirvan hükümdarı Halil ile vuku bulan savaşta (4 Mart 1460) öldürülmüştür (Yazıcı, 1960: 54). Daha sonra yerine oğlu Haydar geçmiştir.

Şeyh Haydar (1460-1488), on iki dilimli kızıl taç giymeye ve kırmızı renkli sarık sarmaya başlamış, müritlerine de derecelerine göre aynı tacı sarıklı veya sarıksız olarak giydirmiştir. Şeyh Haydar'ın bu uygulaması ile birlikte Safevî şeyhlerine tâbi olanlara –sırf giyim tarzlarından hareketle- kızıl-baş adı verilmiştir (Gölpınarlı, 1960: 789). Şeyh Haydar, babasının intikamını almak için Şirvan hükümdarı Ferruh Yesâr üzerine yürümüş, fakat savaş meydanında öldürülmüştür (9 Temmuz 1488). Tarikatın yönetiminde kısa süreli bir fetret dönemi yaşandıktan sonra Haydar'ın oğullarından İsmail şeyhlik makamına getirilmiştir. İsmail, o sırada Akkoyunlu devletinde baş gösteren saltanat kavgalarından (Hoca Sadeddin, 1999: 330-343) faydalanmasını bilmiş, öteden beri Erdebil şeyhlerine bağlılıklarıyla bilinen ve çoğu

Anadolu'da meskun olan Ustaclu, Şamlı, Rumlu, Musullu, Tekeli, Bayburtlu, Çapanlı, Karadağlı, Karamanlı, Dulkadır, Varsak, Avşar, Kaçar gibi Türkmen aşiretlerini etrafına toplamıştır (Gündüz, 2010a: 45-50; Ekinci, 2002: 145-153). Nitekim Şah İsmail 300 atıyla Erzincan'a geldiğinde Anadolu'nun pek çok yerinde dedesinin müritleri olduğundan ilgi ve alaka çekmiş ve çevresine büyük bir kalabalık toplamıştır. Böylece İsmail, şeyhlikten şahlığa geçme sürecini tamamlamış ve Safevî devletini ilan etmiştir.

Şah İsmail'in yıldızının parladığı ve üst üste başarılar elde ettiği bu dönemde Osmanlı Sultanı II. Bayezid iç ve dış sorunlarla uğraşıyordu. İçte, sosyal ve siyasi bazı meselelerin yanı sıra Şehzade Cem vakası, dışta da İnebahtı, Modon ve Koron savaşlarıyla meşguldü (Öztuna, ts.: 183; Turan, 1992: 235). Bu durum Şah İsmail'e Anadolu'da rahat hareket edebilme imkânı vermişti.

3. Safevî-Osmanlı Mücadelesi

Safevî devletinin kurulduğu döneme (1501) şöyle bir göz atıldığında İslam dünyasının panoramasının şu şekilde olduğu görülür: Dönemin en güçlü devleti hiç şüphesiz Osmanlı'dır. Çok geniş bir coğrafyaya hükmetmektedir ve Ehl-i Sünnet dünyasının en büyük hâmisidir. Diğeri Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren müslüman bir Türk devleti olan Memlûklerdir (1250-1517). Dönemin bir diğer kudretli devleti Şeybâniler/ Özbeklerdir. Cengiz Han'ın neslinden gelen bu Müslüman hanedan 1500-1599 yılları arasında Mâverâünnehir, Hârizm ve Horasan'da hüküm sürmüştür (Türkoğlu, 2010: 45). Yine bir Türkmen hanedanı olup Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm süren Akkoyunlar Devleti (1340-1514) de, özellikle Safevîlerin kuruluş yıllarında çok belirleyici bir güç olmuşlardır. Burada sözü edilen bu dört büyük Müslüman devletin Ehli Sünnet mezhebine mensup oldukları hususunda hiçbir şüphe yoktur. İşte böyle bir görünümün olduğu bir dönemde Tebriz merkezli Safevî Devleti kurulmuştur.

Şah İsmail, kısa zaman içinde fetih hareketine başladı. Azerbaycan ve Irak-ı Arab'ı zapt etti, Diyarbakır ve Elbistan'a kadar olan bölgeleri hâkimiyeti altına aldı. Akkoyunlu Devletini ortadan kaldırdıktan sonra bu hanedana mensup olanların hepsini katletti. Böylece Şah İsmail, İran'da siyasi birliği kurmaya muvaffak oldu (Yazıcı, 1960: 54; Gündüz, 2010b: 254). Başlangıçta sadece baba ve dedesi ile müritlerine karşı girişilmiş olan şiddet hareketlerinin intikamını almayı ve Akkoyunlu ülkesini ele geçirmek suretiyle Şii bir devlet kurmayı tasarlamış olan Şah İsmail, kısa zamanda arzu ettiğinden fazlasına ulaştı. Yaptığı savaşlardan galip çıkmasına rağmen iki büyük güçle karşı karşıya bulunuyordu: Doğuda Özbekler, batıda ise Özbeklerle mukayese kabul etmeyecek derecede mükemmel bir teşkilata sahip ve kendinden üstün kuvvetlere malik olan Osmanlılar. Bununla birlikte, müritleri vasıtasıyla bu ikinci kuvvetin içinde sürdürdüğü propaganda vasıtasıyla kendisi de Osmanlılar için

büyük bir tehlike oluşturuyordu (Yazıcı, 1960: 54). Şah İsmail, asıl büyük rakibinin Osmanlı Devleti olduğunu gayet iyi biliyordu. Tek başına onlarla baş edemeyeceğinden devrinin diğer büyük Türk devleti Memlükler'e elçiler göndererek işbirliği teklifinde bulunmuş (Öztuna, ts.: 183), hatta Avrupalı devletlerden yardım alma yollarını araştırmıştı (Yazıcı, 1960: 278).

Şah İsmail, Osmanlı engelini aşılması durumunda Safevî kudreti karşısında direnebilecek hiçbir gücün bulunmadığını gayet iyi biliyordu. Safevîlerin Osmanlılara yönelik mücadeleleri sosyo-ekonomik ve dini-siyasi sahalarda olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir.

3.1. Safevîlerin Sosyal ve Ekonomik Sahadaki Mücadeleleri

Devletleşme sürecini tamamlayan Safevîler, güçlü bir yapıya kavuşabilmek için öncelikle -kendi davalarına gönül vermiş- insan unsuruna ihtiyaçları vardı. Bunun temini için Anadolu'dan pek çok aşiretin göç etmesini sağladılar. II. Bayezid'in son devirlerine rastlayan bu göçler, adeta Anadolu'nun boşaltılması anlamına geliyordu. O döneme kadar Türkmenler hep batıya doğru göç ederken şimdi durum değişmiş ve tam tersine bir göç hareketi başlamıştı. Şah İsmail'in dâileri Anadolu'nun her tarafında çok etkili propagandalar yapıyorlardı. Çeşitli vaatlerle göçebe ve yarı göçebe halkı taraflarına çekiyor, elde ettikleri aşiretlerin bir an önce sınırın doğusuna göç etmelerini teşvik ediyorlardı. Onlara meyleden halk, mal ve mülklerini satıp İran tarafına geçiyordu. Nitekim bu durum Osmanlı müverrihi Hoca Sâdeddin'in (ö.1008/1599) aşağıdaki dizelerinde gayet güzel ifade edilmiştir (Hoca Sâdeddin, 1999: 171):

Türkler terk edüp diyarların/ Sattılar yok pahaya davarların,

Başa taç aldı vü çıktı ol ferid / Âlem ehlin ser-beşer itti mürid.

Şimdi Rûm içre müridi çok durur / Ana meyletmez vilayet yok durur.

Başına taç aldı çıktı ol pelid / İtti duygusuz Türkleri mürid.

Göçlerin sosyal ve ekonomik açıdan çok önemli olduğunu belirtmek gerekir. Zira söz konusu devrin devlet yapısı dikkate alındığında insan unsurunun belirleyici güç olduğu, devletin gücünün de buraya dayandığı anlaşılır. Ziraat toplumunda asıl belirleyici unsur hiç şüphesiz insan faktörüdür. Sözü edilen dönemde Anadolu'da nüfus yoğunluğunun olmadığı bilinmektedir. Buna ilaveten var olan nüfusun doğuya göçmesi dikkate alınırca Osmanlı Devletinin ne denli büyük bir problemle karşı karşıya kaldığı daha iyi anlaşılır. Ayrıca insan unsuru devletin ekonomik gücünü oluştururken, aynı zamanda askerî kaynağını da oluşturmaktaydı. Halkın bir kısmının doğuya göç edip İran'a yerleşmesi Osmanlı idaresinin ekonomik ve askerî açıdan güç kaybetmesi anlamına gelirken, en büyük rakibi olan Safevîlerin de aynı oranda güç

kazanması demektir. Bu sebeple Anadolu'da meskun Türkmenlerin Safevîleri desteklemesi ve bazı aşiretlerin göç ederek kendi taraflarında yer almaları hem politik hem de ekonomik açıdan onları memnun ediyordu.

Öte yandan Şah İsmail, Sünnî tasavvuf ekollerini Şiîliğin yayılmasında bir engel olarak görüyordu. Zira tarikat ya da tekke mensuplarının geleneklerini terk etmesi daha güçlüydü. Bundan dolayı İsmail, Sünnî tarikatlara karşı şiddetli ve amansız bir siyaset takip etmiştir. Bu çerçevede o, bütün tarikatların belini kırmış, şeyhlerin mezarlarını ve türbelerini tahrip etmiş, yaşayan şeyhlerin ise kökünü kurutmuştur. Nitekim Nakşilik manevî silsilesini Hz. Ebu Bekir'e dayandırması hasebiyle, şiddetle bastırılan ilk tarikattır. Bununla birlikte o, İran coğrafyasında genel anlamda tasavvufu karşı bir tutum sergilerken Anadolu'da Safevî tarikatının yaygınlık kazanmasına ehemmiyet veriyordu. Çünkü o, tasavvufu, Anadolu'daki Türkmenleri kazanmanın bir vasıtası olarak görüyordu. Nitekim Anadolu'daki etkinliğinin de atalarının tasavvufi gayretleri neticesinde olduğunu unutmamak gerekir.

Anadolu'da On İki İmam Şiîliğinin yayılmasını temin için propaganda amaçlı olarak bazı mezhebî kitapları bu coğrafyada yaymaya çalıştıkları da bilinmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

(1) **Buyruklar:** *Menâkıb, Menâkıbnâme, Fütüvvetnâme, Menâkıb-ı Evliya, İmam Ca'fer Buyruğu, Şeyh Safi Buyruğu* gibi değişik isimlerle de anılan bu eserin Alevî-Bektaşî geleneğinde çok önemli bir yeri vardır. Diğer eserlere göre daha çok öne çıkan Buyruklar, Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili kural ve davranışları İmam Cafer'e dayandırarak anlatan erkânâmelere verilen genel bir isimdir. Buyrukları, mevcut el yazmalarının içeriğinden hareketle Şeyh Safi Buyrukları ve İmam Cafer-i Sadık Buyrukları olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutmak mümkündür. *Birinci grup* Buyruklar, Safevîlerin Kızılbaşlar üzerinde etkili oldukları 16–18. yüzyıllara aittir. Bunların kurgusunda Şeyh Safi ile oğlu Şeyh Sadreddin Musa'nın (ö.794/1392) sorulu-cevaplı diyalogları, İmam Cafer-i Sadık başta olmak üzere On İki İmam vurgusu mevcuttur. Ayrıca Şah Hatayi (Şah İsmail) (ö.930/1524) başta olmak üzere çeşitli ozanların nefes ve deyişleri de bu eserlerde yer almaktadır. İkinci grup ise Safevîlerin I.Şah Abbas (ö.1037/1628) zamanında artık devletleşme sürecini tamamladığı, Kızılbaşların devlet sisteminden kovulduğu döneme paralel olarak Anadolu'da Safevî etkisinden uzak sadece İmam Cafer kurgusu üzerine telif edilmiş geç dönem Buyruklardır. Esasen Alevîler arasında Şeyh Safi Buyrukları ve İmam Cafer-i Sadık Buyrukları olarak adlandırılmalarına rağmen içerik olarak Safevîlerden bahsetmeyen Buyrukların sayısı son derece azdır (Kaplan, 2010: 249). XVI. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Alevî topluluklar tarafından bilinen ve okunan Buyruk nüshaları, Bektaşîlerden ziyade Kızılbaş zümreleri arasında yayılmış olup, Anadolu Alevîliğine asıl rengini vermiş,

inanç esasları ile geleneksel yapının oluşumunda ve oluşan bu yapının korunmasında çok önemli işlevler görmüştür.

(ii) **Hüsniyye:** Bu eser, Şiîliğe ait bir takım inançları, Hüsniye adlı bir cariye'nin dilinden muhaliflerine karşı savunmaktadır. Eser, her ne kadar Şiî-İmamî âlimlerden Ebû'l-Fütûh er-Râzî'ye nispet edilirse de aslında kimin tarafından hangi tarihte yazıldığı net bir şekilde bilinmemektedir. Bununla birlikte muhtevanın incelenmesi neticesinde ismi bilinmeyen bir müellif tarafından Safevîler devrinde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Şi'a'yı desteklemek ve buna karşılık Sünnî düşüncenin temel kabullerini çürütmek amacıyla kaleme alındığı anlaşılan eser, hayali bir roman tarzında yazılmıştır (Üzüm, 1999: 34; Yıldız, 2004: 336). Hüsniye'nin ortaya çıkışında, diğer bazı Alevî/Bektaşî klasiklerinde olduğu gibi, Anadolu'da yapılan Safevî propagandasının ciddi bir rolü vardır. Eserin muhtevası incelendiğinde, Anadolu'da kızılbaşlıktan ziyade, Şiîliği yaymak, hatta Anadolu'da yaşayan Alevî ve Bektaşî grupları Şiîleştirmek amacıyla yazıldığı anlaşılr.

(iii) **Kumru:** Alevîler arasında yaygın olan bir eser de Kumru'dur. Bir Şiî olan Mirza Muhammed Takî Derbendî lâkaplı Gülzâr Hüseyinî Kamerî'nin yazmış olduğu bu eserin diğer adı *Kenzu'l-Mesâib*'dir. Eser, Hz. Ali'nin ve Ehl-i beyt'in faziletleri ile birlikte, önemli ölçüde Kerbelâ olayı eksenli olarak, Ehl-i beytin çektiği acı ve sıkıntılar ile karşılaşmış oldukları zulüm ve haksızlıklara karşı göstermiş oldukları direnç ve bağlılıktan söz eder. Daha ziyade şiir tarzında yazılmış bir mersiye kitabı olan Kumru, Ca'ferî Azeriler ile Dağıstanlılar arasında oldukça yaygındır. Buyruk ve Hüsniye gibi Kumrunun da, Anadolu Alevîlerini Şiîleştirmek amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır (Yıldız, 2004: 337).

Bunlara ilave olarak Safevîlerin Anadolu'da taraftar kazanma amacıyla yaptıkları faaliyetlerden biri de bizzat kendilerinin Hz. Peygamber'in (a.s.) neslinden geldikleri (seyyid oldukları) iddiasını yaymalarıdır. Halbuki Safevîlerin Seyyidlik iddiası ciddi problemler taşımaktadır. Çünkü seyidlik iddiasının doğruluğu ancak bu ailenin Arap olmasıyla ve de Hz. Peygamber'in soyundan yani Hâşimî neslinden gelmeleriyle mümkün olur. Halbuki şimdiye kadar Safevîlerin Arap milliyetinden geldiklerine dair hiçbir bilgi ortaya konulamamıştır (Karadeniz, 2015:17-18) Ayrıca Safevîler, bazı Türkmen babalarını kendi taraflarına çekmek ve onların etkinliğini artırmak için sahte şecereler de düzenlediler. Bugün Anadolu'daki dede ocaklarının pek çoğunun elinde Safevîler tarafından verilen şecereler bulunmaktadır (Işık, 2013: 362-389).

3.2. Safevîlerin Siyasi Mücadeleleri ve Anadolu'da Zuhur Eden İsyanlar

Şiî gelenekte hükümdar sadece devletin başı değil aynı zamanda dinî ve ruhânî liderdir, gücünü de buradan alır. Bu sebeple Şah İsmail, halkın gözünde devlet reisinden daha öte bir konuma sahipti. Şaha insanüstü bir kısım özellikler atfedilme-

si zihniyetinin arka planında hiç şüphesiz aşırı batını anlayışların etkisi vardı. Safevî Devletinin kurulması sürecinde tasavvuf ve tekke geleneğinin etkisi dikkate alındığında, “şeyhe mutlak teslimiyet” inancının zamanla şeyhi/şahı kutsama boyutuna vardığı düşünülebilir. Ayrıca bu anlayışın taraftar bulmasında kadim İran kültürünün desteği de unutulmamalıdır. Zira Sasanî geleneğinde kral ailesine yarı tanrısal bir özellik atfedilir, krala adeta tapınılırdı. İran kültüründe var olan bu zihniyet bazı yönlerden revize edilerek Hz. Peygamber’in (a.s.) ailesine de uygulanmıştır. Nitekim Şii-İmami gelenekte Ehl-i Beyt ailesine bir kısım üstün vasıflar atfedilmiş; peygamberlere nasip olmayan bazı hasletler imamlara nispet edilmiştir. Hz. Ali ve neslinden gelen on bir imamın masum oldukları, gaybı bildikleri ve mucize gösterdikleri iddia edilmiş (Bulut, 2009: 75-115), bunları kabul etmeyenlere karşı -muktedir oldukları dönemlerde- acımasız bir tutum sergilemişlerdir.

Safevîler tarafından yetiştirilen casuslar, şaha bağlılıklarının yanı sıra çok iyi eğitim almış kimseler olup göçebe ya da yarı göçebe Türkmen boyları arasında faaliyetinde bulunmuşlardır. Türkmenlerle aynı dili konuşan bu casuslar, çeşitli vaatlerle halkı kandırıyordu. Şah, bu casusları vasıtasıyla özellikle Türkmen aşiretlerini yine Türk ve Müslüman olan Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtıyor ve onları isyana teşvik ediyordu. Geçmişte Osmanlı Devleti, Timur ve Uzun Hasan gibi Türk ve Sünnî olan tehditlerle baş edebilmişti. Çünkü mücadele dinî sahada olmayıp siyasi ve askeri alanda olup bitmişti. Bu bakımdan siyasi ve askeri açıdan devletler kozlarını paylaştıktan sonra halkın arasında ciddi bir husumet kalmamıştı. Hâlbuki Safevîler, Osmanlı Devletini içten sarsabilecek din ya da mezhep kartını ileri sürmüşlerdi. Asıl hedef Anadolu’nun hâkimiyetini ele geçirmek olmakla birlikte mücadele din ve mezhep üzerinden gerçekleşmekte idi. Aslında Osmanlılarla Safevîleri karşı karşıya getiren en önemli sebep, çok büyümüş olan bu iki devletin fütûhât siyasetinin Anadolu topraklarında çakışmasıydı. Sünnî-Şii ihtilafı ise bu mücadeleyi hızlandırmıştı. Afganistan’dan Doğu Anadolu’ya kadar geniş bir alana hükmeden Safevîler, Şiiliği siyasi bir kuvvet olarak elinde tutmuştur. Şah İsmail’in bütün hedefi, Şiiliği Batı Anadolu Türkleri arasında da yayarak buraları ele geçirmektir. Devletin bekası açısından Doğu Anadolu Safevîler için ne kadar önemli ise Batı Anadolu da Osmanlılar için o kadar önemliydi. Bu sebeple Yavuz’un elinde Sünnîlik davası Doğu Anadolu davası demek olduğu gibi, Şah İsmail’in elinde de Şii’lik davası Batı Anadolu davası demekti (Danışmend, 1971: 6). Bu itibarla Doğu Anadolu Safevîler için ekonomik ve siyasi açıdan mutlaka kontrol altında tutulması gereken stratejik önemi haiz bir bölge idi. Bu bölgede Osmanlı Devletinin hâkimiyetinin zayıflaması onların işine yarayacaktır. Neticede Anadolu’da zuhur edecek isyanlar Osmanlı’yı zayıflatacağı gibi Safevîleri de hedeflerine bir adım daha yaklaştıracaktı.

Osmanlı Devletinin bütünlüğünü tehdit eden Şii tehlikesinin büyüklüğünü göstermesi bakımından II. Bayezid döneminde zuhur eden Şahkulu ve Nur Ali is-

yanları önemlidir. Sultan II. Bayezid zamanında Türkmenleri harekete geçirerek Anadolu'da büyük kargaşaya sebep olan Şii dâisi Şahkulu (Emecen, 2010: 284), Şeyh Haydar tarafından yetiştirilmiştir. Aldığı buyruk gereğince memleketi Teke (Antalya) Türkmenlerini dinî ve siyasi telkinlerle kendine bağlamıştır. Şahkulu, II. Bayezid döneminde vuku bulan sosyal, siyasi ve ekonomik buhranları fırsat bilmiş, şehzadelerin taht mücadeleleri ve sosyal bir takım adaletsizlikler nedeniyle rahat hareket edebilme imkânına sahip olmuş, üzerine gönderilen Osmanlı birliklerini mağlup etmiş, Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşayı ve Sadrazam Hadım Ali Paşayı şehit etmiş ve sonunda İran'a geçip Şah İsmail'e katılmıştır (Rumlu Hasan, 2004: 154; Tansel, 1966: 248-256). Bu isyan sırasında pek çok şehir tahrip ve talan edilmiş, takriben elli bin Anadolu insanı katledilmiştir. Bu durum, bir cihan imparatorluğu olan Osmanlı'nın içine düştüğü sarmalın vahametini göstermesi bakımından manidardır.

Sultan Selim'in tahta çıkmasının akabinde bir diğer İran casusu olan Nur Ali Halife, Şah İsmail'in direktifleri doğrultusunda harekete geçmiş; Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum'da meskun olan Kızılbaşları ayaklandırmıştır. Üzerine gönderilen Osmanlı ordusunu yenmiş ve Erzincan'a dönüp Şah'a katılmıştır (Rumlu Hasan, 2004: 164; Hoca Sadeddin, 1999: 84). Bütün bu isyanlar, durumun ne kadar nazik olduğunu göstermektedir. Osmanlı'nın birlik ve bütünlüğünü tehdit eden Şah İsmail tehlikesi karşısında bir an önce tedbir alınması gerekmektedir. Devletin bütünlüğünü muhafaza edebilmek için kendisine karşı mücadele eden şehzadeler sorununu kuvvetle halleden Sultan Selim, Şah İsmail ve taraftarlarına karşı gerekli tedbirleri almaya yönelmiştir (Öztuna, ts.: 209-212).

Anadolu'da, Osmanlı Devleti'nin güvenliği açısından Şii-Râfîzî tehlikesinin büyüklüğünü anlamamıza yardımcı olacak diğer bir hadise de Celâli isyanlarıdır. Sultan Selim, Çaldıran, Ridaniye ve Mercidabık savaşlarını kazanmış, Şah İsmail ve Memlük Devleti'ni çökertmiş olmasına rağmen Anadolu'da Celâli diye isimlendirilen ve perde arkasında Şii-Safevîlerin yer aldığı isyanlar zuhur edebilmiştir (İlgürel, 1993: 252-256). Bu isyanların temelinde iki sebep olduğu söylenebilir. İlki, sosyo-ekonomik, diğeri dinidir. Sosyo ekonomik açıdan; halktan alınan vergilerin ağır gelmesi, çift bozanların çoğalması, vergi memurlarının olumsuz ve acımasız tutumları, işsiz leventlerin ortalıkta dolaşması gibi sebepler gösterilebilir. Dinî açıdan ise, Şiîliği devletin resmi politikası haline getiren Safevîlerin tesirleri ve propagandaları etkili olmuştur. Anadolu halkı gibi Türk olan ve Türkçe konuşan Safevîler, sadece Anadolu halkının değil Osmanlı ricalinden bazı kimselerin de ilgisini çekmiştir. II. Bayezid'in yönetiminden kaynaklanan bir takım ekonomik ve siyasi sıkıntılarının ortaya çıkması, ayrıca Şah İsmail'in çok meziyetli ve maharetli bir yönetici olması, kısa zamanda İran'ın siyasi birliğini sağlaması ve halkın refah seviyesini yükseltmesi gibi hususlar bu ilginin sebepleri arasında gösterilebilir.

4. Şah İsmail'in Şiîliği Yayma Gayretleri

Erdebil Tekkesi, kuruluş ve gelişim sürecinde her ne kadar Sünnî bir zihniyeti temsil etmiş olsa da özellikle Şeyh Cüneyd ile birlikte Şiîliğe meylettiği ve kısa bir zaman sonra da tam olarak İmamiyye Şia'sını benimseyip yaymaya çalıştığı hususu yukarıda açıklanmıştı. Şah İsmail, böyle bir ortamda yetişmiş; kurtuluşa erecek fırkanın Şiîlik olduğunu kabul etmiş ve diğer fırkaların sapkın ve hatta din dışı olduklarına inanmıştı. O, On İki İmam Şia'sına o denli gönül vermiştir ki herhangi bir konuda karar vermeden önce istihare yapıp imamlardan işaret almadan hareket etmediği hususu kendi kaynaklarında ifade edilmiştir (Gündüz, 2010a: 65-66).

Şah İsmail, Safevî Devletini kurduğunda Şiîlik İran'a henüz hâkim değildi ve bu mezhebin teorik boyutunu anlatacak yeterince Şii ulema da mevcut değildi. Bundan dolayı Şah İsmail, Şiîliğin etkin olduğu beldelere haber göndererek Şii ulemayı İran'a davet etmiştir. Cebel-i Amul ve Bahreyn'den gelen Şii-Arap ulema yerel ulema ile birlikte Şiîliğin temel dinamiklerini ortaya koymuşlar, eserler telif etmişler ve İran'ın fikrî anlamda Şiîleşmesine katkıda bulunmuşlardır (Gündüz, 2010a: 71-72). Bu çerçevede Caferî fikhının yaygınlık kazanması için Mutahhar el-Hilli ve Kadî Nasrullah Zeytûnî gibi bazı âlimler de İmamiyye fikhını esas alan eserler kaleme almışlardır (Rumlu Hasan, 2004: 74).

Şah İsmail, Şiîliği resmi mezhep olarak ilan ettikten sonra, halkın büyük bir kısmının Sünnî olması sebebiyle Şiîliğin propagandasını yapma, sosyal ve kültürel hayatta Şii söylemlerini ve sembollerini öne çıkarma ihtiyacı hissetmiştir. Bu çerçevede o, muhalifleri şiddetle bastırmanın yanı sıra inşâdü'l-menakıb, Aşure matemi, Şii ezanı ve sahabeyle lanet etme gibi faaliyetlere ağırlık vermiştir.

4.1. Sünnî Katliamı

Şah İsmail, saltanatını yeterince kuvvetlendirdikten sonra hem dışarıda hem de içeride Sünnîliğe karşı savaş ilan etmiş ve İran coğrafyasında yaşayan Sünnîleri zorla Şiîleştirmeye başlamıştı. Geçmişte Büveyh oğulları ve sonrasında Moğollar ve de bazı bölgesel Şii yönetimler Şiîliğin bu coğrafyada yaygınlık kazanması için gayret sarf etmiş ancak bunda yeterince başarılı olamamışlardı. Şah İsmail ise cebir, korku ve katliamlarla Sünnî ahalinin Şiîleşmesini sağlamış, önde gelen Sünnî âlimleri halkın önünde katlederek insanlara gözdağı vermiştir. Şiîlik hiçbir dönemde benzeri görülmeyen bir zulüm dalgasıyla Sünnîlere dayatılmıştır. Nitekim Şah İsmail, Herat'ı ele geçirdiğinde, Cuma hutbesi On İki İmam adına okutulmuş; ahali Şiîliğe davet edilmiş ve bu bağlamda sahabeyle lanet okumaları istenmişti. Hafız Zeyneddin minbere çıkıp sahabeyle küfretmeyeceğini ve lanet okumayacağını açıklayınca cami içinde feci bir şekilde öldürülmüştü (Gündüz, 2010a: 98). Yine Herat Şeyhülislamı, meşhur âlim Sadeddin Teftezânî'nin oğlu Seyfeddin Ahmed de On İki İmam adına hutbe okumayı reddedince şehrin pazar yerinde yakılarak öldürülmüştü (Gündüz,

2010a: 99) Rumlu Hasan, bu olayı şu şekilde aktarmıştır: “Yorum, hadis ve fıkıh biliminde çağının otoritesi olan Heratlı Şeyhülislam, Sultan Hüseyin Mirza döneminde, yaklaşık otuz yıl Horasan’ın şeyhülislamı idi. Ramazan ayında Hakan İskender Şan’ın buyruğuyla Sünnî olduğu gerekçesiyle öldürüldü.” (Rumlu Hasan, 2004: 152). Yine Kazrun şehrinin hatipleri Sünnî oldukları gerekçesiyle öldürülmüşlerdi (Gündüz, 2010a: 77).

İtalyan seyyah Angiolello, Şah İsmail’in Tebriz’e girdiğinde din adamları, kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere pek çok insanı öldürdüğünü, yirmi binden fazla insanın telef olduğunu, hatta annesini bile öldürttüğünü kaydetmiştir (Çelenk, 2005: 136). Kemalpaşazâde (ö.940/1534) de Şah İsmail’in Tebriz’de Akkoyunlu oymağından kırk-elli bin kişiyi kılıçtan geçirdiğini ve kendisini aşırılıktan ve zulümden menetmeye çalışan annesine kızıp onu da öldürttüğünü kaydetmiştir (Sümer, 1992: 24). Şah İsmail yalnız Akkoyunlu hanedanının kökünü kazımakla yetinmemiş, onlara gönül veren bütün boyları ve oymakları da merhametsizce cezalandırmış, Azerbaycan, Diyarbakır, Irak-ı Acem, Fars ve Irak-ı Arab’da direnen toplulukların tamamının kökünü kazımıştır (Yınanç, 1960: 263).

Öte yandan Bağdat valisi, şehir hasar görmesin, dinî ve tarihî mekânlar harap olmasın ve ahaliye zarar gelmesin diye şehri mukavemet göstermeden 1508’de Şah’a teslim etmişti. Ancak Şah İsmail burada Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve Abdülkadir Geylânî (ö.561/1165-66) başta olmak üzere Sünnîlerden birçok önemli şahsiyetin türbelerini tahrip ettirdiği gibi, şehir ahalisinden birçoğunu da öldürtmüştü. Buna mukabil Musa Kâzım’ın kabri üzerine büyük bir türbe inşa ettirmişti (Yazıcı, 1960: 276; Gündüz, 2010a: 90).

Azerbaycan bölgesinde Sünnîlere uygulanan tutumu göstermesi bakımından Şah İsmail- Ferruh Yesâr arasındaki mücadele anlamlıdır. Şah İsmail, tıpkı babası Şeyh Haydar gibi Gürcistan’a akın yapmak bahanesiyle sefere çıktığını ilan etmiş ve 1500 yılında Ferruh Yesâr’a saldırmıştı. Yapılan savaşta Ferruh Yesâr öldürülmüş, cesedi yakılmış ve adamlarının kafataslarından kuleler yapılmıştı. Safevî müverrihi Rumlu Hasan, bu hadiseyi şöyle anlatır: “Şirvanşah suçlu ve yüzü kara olarak Baykurt Kalesine doğru kaçtı. Askerlerin bir bölümü onu tanımadan izlediler ve kaleye varmadan yakaladılar; attan indirip kafasını kestiler, atını ve silahını ele geçirdiler. Gazilere tutsak düşen Şirvan ordusunun askerleri onu (Şirvan şahını) tanıdılar. Başıyla bedenini birleştirip yaktılar. Öldürülenlerin kafalarından kuleler oluştu.” (Rumlu Hasan, 2004: 55).

Şah İsmail’in Sünnîlere karşı hissettiği nefretin boyutunu göstermesi bakımından Şirvanşahlarla yaptığı savaş sonrasındaki bir uygulaması anlamlıdır. Şirvan şahı Ferruh Yesâr’ı mağlup etmiş, büyük ganimetler elde etmişti. Sefer dönüşünde ele geçirilen pek çok kıymetli taşları da içeren ganimetler, Şirvanîlerin (Sünnî ol-

maları sebebiyle) pis oldukları söylenerek Şah İsmail'in emri üzere suya atılmıştı (Gündüz, 2010a: 64). Bu savaşta Ferruh Yesâr Yezid soyundan olmakla tavsif edilmiş, askeri de Kerbelâ'da Hazreti Hüseyin'i şehit eden Yezid ordusuna benzetilmiştir (Çelenk, 2005: 136). Bu da gösteriyor ki Şah İsmail, her vesile ile taraftarlarının Şii bilincini takviye etmekteydi.

Şah İsmail'in Sünnîlere uyguladığı zulme bir örnek olması bakımından Özbeklere reva gördüğü muamele dikkat çekicidir. İranlıların Cengiz ve Timur sülalelerine karşı duymuş oldukları kin ve nefret, ilk fırsatta intikama dönüşmüştür. Nitekim Şah İsmail'in ikinci veziri, Necm-i Sâni lakaplı Emiryâr Ahmed İsfahânî, Maverâunnehir bölgesinin her tarafında Özbek avına çıkmış ve yakaladıklarının tamamını öldürmüştü. Necm-i Sâni, Soğd ırmağı kıyısındaki Kereş kalesini ele geçirdiğinde -ki burası Özbeklerin merkezî kalelerinden- sadece insanların değil, kedi, köpek her türlü canlının öldürülmesini emretmişti. Ortada hiçbir canlı kalmayınca da "şimdi biraz teselli bulduk, Cengiz ve Timur'un katliamının intikamını aldık" dediği kaynaklarda kayıtlıdır (Çelenk, 2005: 140).

Şah İsmail'in ortaya koyduğu bu katı tutumun anlamı oldukça açıktı. Öncelikle o, Sünnî yönetimlerce babası ve atalarına yapılmış olan kötü muamelenin intikamını alıyordu. İkinci olarak da katliamların tesiriyle Sünnî ahaliyi sindiriyor, muhtemel isyan faaliyetlerinin önünü kesiyordu. Zira sırf Sünnî oldukları için katledilenlerin çokluğu, ahaliyi Şiiliği kabul etmeye ya da sessiz kalmaya mecbur ediyordu. Öte yandan kamusal alanda Şiiliğin hâkim olması, asırlar boyunca azınlıkta yaşamış olan Şiilerin kendilerine güvenmelerine, takiiye anlayışını terk etmelerine zemin hazırlıyor ve böylece Şiilik devletin resmi mezhebi haline geliyordu. Neticede Şiiliğin yayılması noktasında ortaya konulan bu şiddetli tavır, insanları Şiilik ve ölüm arasında bir tercih yapmaya mecbur bırakmıştı. Her ne kadar Safevî kaynakları "Herkes Şiiliğe girmeye başladı ve bu mezhep revaç buldu." şeklinde kaydediyorsa da ele geçirilen şehirlerde gerçekleştirilen katliamların bunda etkili olduğunda hiç şüphe yoktur. Sonuçta Sünnîlik azalmaya başladı ve hiç kimse Sünnî olduğunu gösteremez olmuştur (Gündüz, 2010a: 70).

4.2. İnşâdü'l-menâkıb

İnşâdü'l-menâkıb, Hz. Ali'ye ait menkıbelerin sokaklarda dolaşarak okunması ve anlatılmasıdır. Bu menkıbelerde daha çok, Şii düşüncesinde Hz. Ali'ye yüklenen anlamın paralelinde, onu efsaneleştirmeye yönelik rivayetler vardır. Mesela Hz. Ali, beş bin kişiye karşı tek başına savaşmış, Hayber'de yüz kişinin yerinden sökemeyeceği kale kapısını bir başına, tek koluyla sökmüştür. Sahabe de, Hz. Ali'nin bu durumunu kıskanmıştır. Bu nevi menkıbelerin halk arasında anlatılmasının hedefi, Hz. Ali'nin olağanüstü bir kahraman olarak sunulması ve onun yaptıklarının diğer insanlar tarafından yapılması mümkün olmayan şeyler olduğu kanaatinin yerleşti-

rilmesi olsa gerektir. Menkıbelerde Hz. Ali tebci edilirken diğer sahabe Hz. Ali'nin düşmanları olarak takdim edilmekte ve her vesile ile hicvedilmekte idi.

Şii büyüklerin hayatlarının sokak sokak dolaşarak anlatılmasında, aslında Sünnîlerin itirazını celp edecek bir yön bulunmamaktadır. Zira Sünnî kaynaklarda da Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili birçok rivayet mevcuttur. Ancak Sünnî kaynaklardaki rivayetlerin içeriği, Şii'lerin fikriyatını tam karşılamadığından olacak ki onlar bu rivayetlerin üzerine abartılı eklemeler yaparak Ehl-i Beyt mensuplarına ve bir kısım Şia önderlerine aşırı övgülerde bulunuyorlardı. Aslında inşadü'l-menâkıb'ın sadece Safevîler döneminde değil, bütün Şii toplumunda imkânların el verdiği ölçüde ke-sintisiz uygulandığını söylemek mümkündür. Nitekim ilk örneklerini gördüğümüz Büveyhîler dönemimde, Ehl-i Beyt'in faziletleri konusunda bazı aşırılıkların dile getirildiği bilinmektedir. Sonrasında İlhanlılar döneminde de benzer faaliyetlerin uygulandığı malumdur. Ancak İlhanlılar sonrasında bu nevi aşırılıklar İran coğrafyasında görülmemişti. Safevîlerle birlikte yeniden devlet gücüne ulaşan Şiilik eski alışkanlıklarını uygulamada gecikmemiştir. Şah İsmail, inşadü'l-menâkıb geleneğini yeniden canlandırarak mezhebinin propagandasını yapmaya ve taraftar toplamaya çalışmış, doğrusu bunda da başarılı olmuştur.

4.3. Sahabeye Hakaret (Sebbü's-sahabe)

Şia'nın tepkisel karakterinin toplumsal bir dışa vurumu olarak görülen bir diğer anlayış da sahabeye hakaret âdetidir. Şii'ler, siyasi alanda etkili olduklarında Sünnî düşmanlığını gösterir nitelikteki birtakım uygulamaları fiiliyata dökmüşler hatta kamusal alanda tatbik etmişlerdir. Sahabeye hakaret âdetinin, sadece Büveyhî, Fatimî ve İlhanlılarla sınırlı kalmayıp Şii'lerin bulunduğu diğer yerlerde de uygulandığı bilinmektedir. Safevîler de otoriteyi ele aldıklarında aynı uygulamayı hayata geçirdiler. Cuma hutbelerinde Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın alenen lanetlenmesini emrettiler ve bunu bütün İran'a teşmil ettiler (Kemalpaşazade, ts.: 207). Rumlu Hasan, bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Tahta çıkışının ilk döneminde, memleketlerin hatiplerine On İki İmam adına -ki hepsine selam olsun- hutbe okumalarını buyurdu. Beş yüz yirmi sekiz yıl önce, Selçuk oğlu Mikail oğlu Tuğrul Bey'in gelişinden ve Besasiri'nin kaçışından sonra İslam beldelerinden kaldırılan *Eşhedü enne Aliyyen Veliyyullah ve Hayya ala hayri'l-amel* sözlerinin ezana eklenmesini buyurdu. Ayrıca çarşı pazarda Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın kötülenmesi ve lanetlenmesi ve buna karşı gelenlerin de başlarının koparılması için buyruk verdi." (Rumlu Hasan, 2004: 74). Bundan sonra her yerde ilk üç halifeye lanet okunması, bunu uygulamayanların öldürülmesi, Sünnîler gibi namaz kılanların başlarının kesilmesi, Şah'ın ortaya çıkışından önce Safevîlere ve Şii'lere gönül vermiş olan kimselere zulmeden Sünnîlerin intikam ateşinde yakılmaları emredilmişti. Bu emirlerin uygulanmasında kararlı bir tutum sergilenmiş ve Azerbaycan'da pek çok Sünnî öldürülmüştü (Gündüz, 2010a: 69).

Bunlara ilave olarak sohbet meclislerinde sahabeyi aşağılayıcı hatıraların anlatılmasını yaygınlaştırdılar. Dahası “Sahabeye lanet” uygulamasını insanların Şii olup olmadıklarını test etmek için kullandılar ve karşı çıkanları şiddetle cezalandırdılar.

4.4. Aşure Matemi

Aşure matemi, Hz. Hüseyin’in katlinden dolayı duyulan hüznün ifade edildiği bir gün olarak bilinir. İlk defa Büveyhiler döneminde kamusal alana taşınan Aşure matem törenleri, o günden itibaren aralıklarla günümüze kadar devam etmiştir. Sefeviler de aşure matemine ehemmiyet vermişler, kamusal alanda bu matemini yaşanmasını temin etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede onlar, Bağdat’ta çeşitli merasimler düzenlemişler, yırtık elbiseler giyip zincir ve kesici aletlerle kendilerine zarar verdikleri törenler tertiplemişler, halkı da bu törenlere katılmaya zorlamışlardır. Ayrıca Necef ve Kerbelâ’nın ziyaret edilmesini, Hz. Hüseyin’in kabri başında bulunmanın faziletini dile getiren rivayetler uydurmuşlardır (Bulut, 2010: 1-19). Aslında Aşure, Şiiiler tarafından inançlarının ve geleneklerinin canlı tutulması, mezhep bütünlüğünün sağlanmasında önemli bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Şiilik, Hz. Ali ismi etrafında şekillenmesine rağmen aşure törenlerinin yaygınlık kazanmasıyla Şia’da Ali kültünden Hüseyin kültüne doğru bir geçisin yaşandığı söylenebilir. Bu itibarla Hz. Hüseyin’in şehadeti, Şiiliğe hayat veren bir kaynak olarak telakki edilmiş, içtimai ve siyasi hayatın parolası haline getirilmiştir.

4.5. Şii Ezanı

Şiiilerin kendilerini ifade tarzlarından bir başkası da camilerinde okunan ezanın şeklidir. Ezanı oluşturan kelimeler, okunma sayısı ve tertibi hakkında Müslümanlar arasında bazı farklılıklar olsa da ezan metninin bütünlüğünde ve içeriğinde genel anlamda bir farklılık yoktur. Ezan, bütün Müslümanların ortak kanaatine göre namazı bildirmek için okunması gereken İslam’ın şiarıdır. Müslümanlar nezdinde ezan, bir yerleşim biriminin adeta kimlik kartıdır. Sünnî geleneğe ezan, Hz. Peygamber’in bildirdiği şekilde bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Ancak Şiiiler, pek çok konuda olduğu gibi ezanı da kendi mezhebî anlayışlarına uydurarak Şia’nın bir sembolü yapmaktan geri durmamışlardır. Onlar, ezanın bir şiar ve temsil makamı olduğunun farkındadırlar. Bu durum, onların tarihte ezana yaptıkları eklemelerden görülebilmektedir. Şii düşüncesinde ezan adeta kodlanmış öğretilerin deşifre edildiği vasıtalar olarak görülmüştür. Nitekim Şiiiler, “Hayye ale’l-felâh” ifadesinden sonra “Hayye ‘alâ hayri’l-‘amel” (amelin en hayırlısına geliniz) ifadesini eklemişlerdir (Rumlu Hasan, 2004: 74). Onlara göre iki defa tekrarlanması gereken bu ifade, başlangıçtan beri ezan metninde yer almıştır. Ancak Hz. Ömer, bu ifadeyi, Müslümanları daha çok namaza yöneltip cihadı terk etmelerine neden olduğu gerekçesiyle ezan metninden çıkarmıştır (Şahin, 2012: 35-65).

Şiilerin ezana yaptıkları diğer bir ekleme de “*Eşhedü enne ‘Aliyyen veliyyullah*” (*Ali'nin Allah'ın dostu olduğuna şahadet ederim*) ifadesidir (Rumlu Hasan, 2004: 74). Şii İmamiyye inancına göre Hz. Ali'nin velayetine, masumiyetine ve faziletine inanmak, nass ile imametinin gerçekleştiğini kabul etmek *usûli'd-din* esaslarından biridir. Bu kabulün ezanın metninde de kendisini gösterdiğini görmekteyiz. Nitekim Şiiler, iktidarı ele geçirdikleri her dönemde ezanı kendi anlayışlarına göre okumaktan geri durmamışlar, bir bakıma bunu siyasi ve dini bir sembol olarak kullanmışlardır (Şahin, 2012: 35-65). Günümüzde de Caferiliğin hâkim olduğu beldelerde Şii ezanı okunmaktadır.

5. Sonuç

Safevî Devleti'nin kuruluşu ve Şiiliğin resmî mezhep kabul edilmesi İran tarihinde bir dönüm noktası olup etkileri günümüze kadar devam eden köklü gelişmelerin vücut bulmasına sebebiyet vermiştir. İran, Safevîlerle birlikte hızla Şiileşmiş, etnik farklılıklara rağmen mezhebî bir birliklilik oluşturabilmiştir. Şüphesiz bu sürecin en önemli şahsiyeti Şah İsmail'dir. O, sadece İran coğrafyasına hâkim olmakla yetinmemiş, atalarının intikamını çok acımasız bir şekilde aldığı gibi cediti Şeyh Cüneyd ile başlayan Şiileşme faaliyetini de yoğun bir şekilde devam ettirmiştir. Şah İsmail, İmamiyye Şiasını resmî mezhep yapınca, İran'daki Kızılbaşlığın hızlı bir şekilde evrilerek Şiiliğe dönüşmesinin yolunu da açmıştır. Onun halefleri ise Şiiliği bütünüyle İran'a hâkim kılmuşlardır. Bu yüzden Şah İsmail, -büyük bir devlet kurmuş olmakla birlikte- Kızılbaş hareketinin de sonuncusu olmuş, bir bakıma Azerbaycan ve İran coğrafyasında Kızılbaşlığın sonunu getirmiştir. Neticede Osmanlı-İran sınırının doğusunda kalan Türkmenler hızlı bir şekilde Şiileşmiştir.

Genel olarak Safevîler dönemi, bu coğrafyada yaşanan en büyük kırılma ve farklılaşma dönemidir. Unutulmaması gerekir ki Şiilik, İran coğrafyasında ilk defa Safevîlerin desteğiyle hâkim mezhep olmuştur. İnsanların kendi inanç ve mezheplerini seçme hürriyetleri vardır, ancak cebren insanları belli bir mezhebi kabul etmeye zorlamanın sosyolojik anlamda ciddi travmalara sebebiyet verdiği aşikardır. Bu itibarla Safevîler, büyük ekseriyeti Sünnî olan İran coğrafyasını kısa bir zamanda Şiileştirirken hem içeride hem de dışarıda gerçekleştirdikleri faaliyetler önem arz etmektedir. Öte yandan Safevîler, Osmanlılarla siyasi mücadelelerini daha ziyade dinî ve mezhebî argümanlarla desteklemişler, Anadolu'da Şiilik propagandası yaparak Osmanlıyı içerden çökertmeye çalışmışlardır. Öte taraftan hâkim oldukları topraklarda da Şiiliği yayma adına Sünnî ulamanın sesini zor kullanarak kesmişler, karşı çıkanlara çeşitli yaptırımlar uygulamışlardır. Halkı da tehdit ve şiddetle Şiiliğe zorlamışlardır. Bunlara ilaveten Şii ezanı, Aşure matemi, sahabeye lanet ve inşâdü'l-menakıb gibi uygulamalarla dinî, sosyal ve kültürel sahalarda Şii sembollerini yaymaya gayret etmişlerdir.

Kaynakça

- BULUT, H.İ. (2009). Şii-Usûlî Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği, *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*. İzmir.
- BULUT, H.İ. (2010). Kerbela'ya Kutsiyet Kazandırmada Dinî ve Siyasî Otoritelerin Rolü, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2): 1-19.
- ÇELENK, M. (2005). *16 ve 17. Yüzyılda Safevî Şiiliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- DANIŞMEND, İ.H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul.
- EKİNCİ, M. (2002). *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, İstanbul.
- EMECEN, F. (2010). "Şahkulu Baba Tekeli", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XXXVIII., 284-286.
- GÖLPINARLI, A. (1960). "Kızıl-baş", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, MEB., VI, 789-790.
- GÜNDÜZ, T. (2010a). *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul.
- GÜNDÜZ, T. (2010b). "Şah İsmail", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, 253-255.
- HOCA SADETTİN. (1999). *Tâcü't-tevârih*, (hz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara.
- IŞIK, A. (2013). *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- İLGÜREL, M. (1993). "Celâli İsyanları", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VII, 252-256.
- KAPLAN, D. (2010). "Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruklar ve Buyrukların Kökeni", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. der.Halil İbrahim Bulut. Sakarya s. 339-356.
- KARADENİZ, Y. (2015). "Safevi Tarikatı'nın Seyidliği Ve Şiiliği Meselesi", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2015/ 75, ss. 323-359.
- KEMALPAŞAZÂDE, (ts.). "Risâle fî beyâni fıraki'd-dâlle", Kılıç Ali Paşa, nr. 1028, vr.207a-b.
- KUTLU, S.-PARLAK, N. (2008). *Makalat Şeyh Safî Buyruğu*, İstanbul.
- ÖNGÖREN, R. (2008). "Safeviyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXV., 460-462.
- ÖZTUNA, Y. (ts.). *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul: III, 183-184.
- SÜMER, F. (1989). "Akkoyunlular", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, II, 270-274.
- SÜMER, F. (1992). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü: (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*. Ankara.
- ŞAHİN, H. (2012). Şia Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Değişimlerin Dini Temeli, *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, V (1): 35-65.
- TANSEL, S. (1966). *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul.
- TURAN, Ş. (1992). "Bayezid II", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. V, 234-238.
- TÜRKOĞLU, İ. (2010). "Şeybâniler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, 45.
- ÜZÜM, İ. (1999). "Hüsniyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XIX, 34-35.
- YAZICI, T. (1960). "Safeviler", *İslâm Ansiklopedisi*. MEB. X, 53-55.
- YAZICI, T. (1960). "Şah İsmâil", *İslâm Ansiklopedisi*. MEB. XI, 277.
- YILDIZ, H. (2004). "Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2004/ 30, ss. 323-359.
- YINANÇ, H. (1960). "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*. MEB. I, 263.